

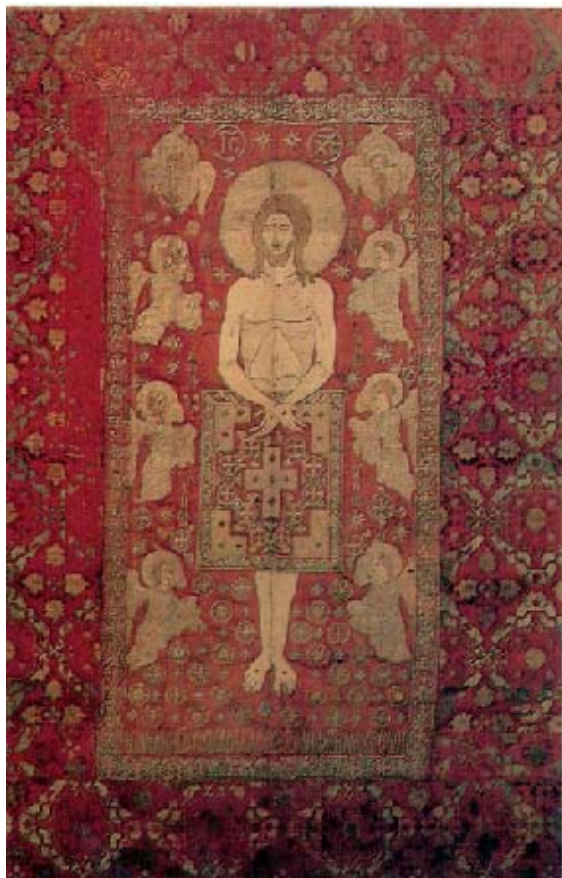
ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА
(литургијска употреба)

Богослужбена употреба плаштанице у раној хришћанској Цркви била је другачија у односу на позније време, од краја 14. и почетка 15. столећа. Пример тог литургијског развоја и другачије богослужбене употребе током средњег века јесте и плаштаница краља Милутина.

Плаштаница краља Милутина је, у много чему јединствен текстилни богослужбени предмет с краја 13. или самог почетка 14. века (око 1300. године). Припадала је манастиру Бањска, задужбини краља Милутина. У Великој сеоби Срба под патријархом Арсенијем Трећим Црнојевићем (Чарнојевићем) 1690. године, доспела је у фрушкогорски манастир Крушедол. За време Другог светског рата, са осталим драгоценостима из српских цркава и манастира на подручју Н Д Х, насилно је однета у Загреб. По завршетку рата (1946), заједно са осталим опљачканим црквено-уметничким драгоценостима враћена је Српској цркви. Од 1954. године налази се у сталној поставци Музеја С П Ц у Београду (инвентарски број 4660).

Основа плаштанице је од тамноцрвене свиле (143,5 x 72 см, са додатком из XV/XVI века: 210 x 132 см). Вез је изведен свиленим концем на окер, зелене, плавољубичасте, црвене и беле боје, златним и сребрним нитима. Бодови су атласни. Тип химнографски.

На централном делу представљен је Христос у лежећем положају, затворених очију са дугом косом која пада на рамена. Око главе је крстасти ореол, изнад кога је сигнатура **ис хс**. Преко Спаситељевог паса је четвороугаони прекривач са великим крстом у средини и низом мањих крстова у круговима распоређених унаоколо. Поред главе Исуса Христа приказана су два шестокрила серафима, а дуж бочних страна извезена су по три анђела у лету. Остали простор попуњен је везеним крстовима и звездастим украсима. Приложник (наручилац) плаштанице је Стефан Урош Милутин, српски краљ (1283-1321), о чему сведочи натпис извезен у доњем делу: **+ помѝни бе дѝша раба своѝго милѝтина ѝреши**. (Помени Боже душу раба свога Милутина Уроша.)

Сл. 1. Плашћеница

Sl. 1. Epitaphios

Литургије - Свете Евахаристије, и плаштаница мења своје значење. Тај развојни пут имала је и плаштаница краља Милутина.

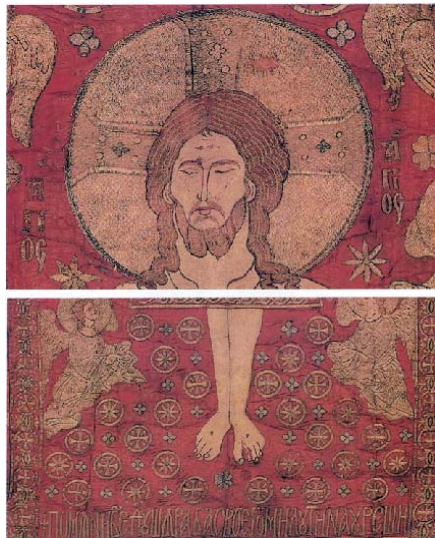
Плаштаница симболише платно у које је при погребу Јосиф Ариматејски увио тело Христово. О томе догађају пишу сва четири јеванђелиста. Јеванђелист Матеј каже: „И узевши Јосиф тијело зави га у платно чисто” (Мт 27, 59), а јеванђелист Марко такође то потврђује: „И он купивши платно, и скинувши га, обави платном и положи га у гроб . . .” (Мр 15, 46). У јеванђељу по Луки пише: „И скиде га и обви платном, и положи га у гроб . . .” (Лк 23, 53), а у јеванђељу од Јована стоји: „Тада узеше тјело Исусово, и обавише платном с мирисом . . .” (Јв 19, 40).

Према најранијем светоотачком тумачењу часни престо симболише Христов гроб. Стога је и плаштаница постала саставни део часног престола. Тако је било у раној Цркви; свети Исидор Пелусиот (+ 400) помиње плаштаницу на престолу при свакој Литургији. Он

Плаштаница краља Стефана Милутина поседује неке специфичности: Христово тело положено је вертикално (уобичајен је хоризонталан положај), са прекривачем преко паса. На десној ноzi Христовој извезена су само четири прста.

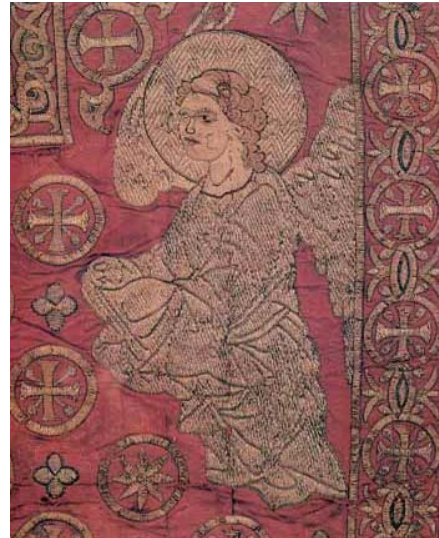
Извесне стилско-уметничке блискости плаштаница краља Стефана Милутина има са плаштаницама из манастира Пантократора на Светој Гори и аером (1484) из манастира *Vatra Moldovice* у Румунији. Аналоган начин представе Христа налази се на плаштаници из светогорског манастира Ватопеда.

Богослужбена улога плаштанице у данашњем значењу, јавља се тек од почетка 15. века. Са развојем богослужења, односно

Сл. 2. Плашћеница, дејтаљи

Sl. 2. Epitaphios, details

Сл. 3. Плашћеница, дејтаљ

Sl. 3. Epitaphios, a detail

каже “чиста плаштаница (η καταρα δυδων) која се простире ради приношења божанских дарова, јесте служење Јосифа Ариматејског. Као што је он обавио (увио) тело Господње плаштаницом и предао га гробу, из кога је за цео наш род као плод стечено васкрсење, тако ми, осећајући на плаштаници хлеб предложења, налазимо, без сумње, тело Христово, које нам даје исту непропадљивост, коју је даровао после васкрсења из мртвих Спаситељ Исус погребен од Јосифа”.

Дакле, према овом ранохришћанском сведочанству плаштаница је била горњи покров (прекривач) у смислу помена јеванђелиста Матеја (Мт 27, 59).

Потом, плаштаница убрзо добија и ново име и нову богослужбену употребу. Ново име је илитон (ειλητον) што значи савијено. Према тумачењу Јована Посника “илитон се простирао по божанственом престолу као слика платна (плаштанице) којим је било обавијено тело Христово од тајних Христових ученика Јосифа Ариматејског и Никодима.

Цариградски патријарх Герман (+ 733) каже: “Илитон значи плаштаницу, којом је било обавијено са крста скинуто и у гроб положено тело Христово”. Према овом тумачењу, илитон је платно које се пре почетка Свете Евхаристије развијало и постављало поврх часне трпезе да се на њему обавља Света Евхаристија. Јерусалимски патријарх Софроније (+ 638) каже да “ђакони развијају илитон, слично Јосифу и Никодиму, када су хтели да сахране (погребу) самог Господа”. То је, дакле, први облик и прво значење плаштанице.

На основу тумачења Симеона Солунског (+1429) плаштаница је воздух – воздух (αηρ), треће и највећи покров на литургији којим

се прекривају путир и дискос, односно Свети дарови. Од времена Симеона Солунског (15. век) значење плаштанице при погребу Спаситељевом (Велики вход) преузима ваздух, а илитон има значење споредног погребног платна. Велики вход на Литургији значи полазак Исуса Христа на страдање, а полагање Часних дарова после Входа на Свети престо и прекривањем ваздухом симболизује погреб, односно гроб Христов. Убрзо, на ваздуху су се иконографски приказивале сцена Скидање с крста или Полагање Христа у гроб. Овај ваздух носио се на Великом входу и називао се плаштаница. О томе постоје и писана сведочанства, као и прикази на средњовековним фрескама. Плаштаница – ваздух, на којој је био приказан мртав Христос, носили су ђакони на Великом входу изнад глава.

У средњем веку, у источној традицији хришћанске цркве, плаштаница и ваздух (аер) су једно исто, и звали су се “ваздух плаштаница” (αἰρ επιταφιος) или илитон (ειλητον). Ту двоструку улогу имала је и плаштаница краља Милутина. До краја 14. или самог почетка 15. века, она је имала улогу плаштанице аера (воздуха) који се носи на Великом входу. Постоји оправдано мишљење да је то чињено само на Архијерејским литургијама и богослужењима Великих празника. Од 15. века, аер постаје само плаштаница (дакле у данашњем значењу која се износи на Велики петак и симболизује Христов гроб. На васкршњем јутрењу, после трократног опхода око храма, плаштаница се уноси у храм и остаје ван богослужбене употребе све до наредног Великог петка.

Могло би се, дакле, закључити да је плаштаница краља Милутина од свог настанка око 1300. године, па до краја 14. или самог почетка 15. столећа била аер, односно ваздух плаштаница коју су ђакони носили на Великом входу. Од 15. века па надаље, она је само плаштаница Великог петка.

Литература:

- М. Валтровић, *Српске црквене стџарине на будимљешћанској земаљској изложби*, Старинар II, (Београд 1895), 110-111:
- Л. Мирковић, *Стџарине фрушкогорских манасћира*, Београд 1931, 39-40 (таб. 43):
- Исти, *Црквени уметнички вез*, Београд 1940, 15-16 (таб. IV, 1);
- E. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie, Les epitaphioi moldaves au XVe et XVIe siecle*, Cercetari literare IV, 1940, 164-214:

- G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris 1947, 88-89, T. CLXXI, 1;
- Д. Стојановић, *Умјенички вез у Србији од XIV до XIX века*, Београд 1959, 41-42 (слика 2);
Средњовековна умјеност Србије, Београд 1968, 72, кат. бр. 93;
- С. Душанић, *Музеј Српске православне цркве*, Београд 1969, VII, табла 7;
- Д. Милошевић
и М. Татић-Ђурић, *Средњовековна умјеност у Србији*, Београд 1969;
- Д. Стојановић, *Вез, Историја примењене уметности*, Београд 1977, 324-325 (илустрација између страна 324/325):
- Л. Мирковић, *Православна литурџика или наука о боџослужењу Православне источне цркве* (први општи део), Београд 1982:
- С. Милеуснић, *Музеј Српске православне цркве*, Београд 1989, 32:
- Исти, *Музеј Српске православне цркве*, Београд 2001, 67-69, 71;
Byzantine hours works and days in Byzantium, Byzantium: an oecumenical empire, Athens 2002, 271.

*Slobodan Mileusnić*KING MILUTIN'S EPITAPHIOS
(liturgical employment)

The liturgical epitaphios employment was different in an Early-Christian church as compared to its later usage. One of the examples of such liturgical development is the Epitaphios of King Milutin (end of the 13th or beginning of the 14th century - ca. 1300 - with the addition from the 14th/15th century).

The Epitaphios first belonged to the Monastery of Banjska, then it was in the Krušedol Monastery, and from 1946 it has been kept in the Museum of the Serbian Orthodox Church in Belgrade.

In the liturgical tradition, the epitaphios symbolizes the cloth in which Joseph of Arimathea wrapped up the body of Christ at the entombment. Since the Holy Throne signifies the Christ's Sepulcher according to the interpretation of Holy Fathers, the epitaphios became an integral part of the Holy Communion. Isidore Pelusiot (+400) referred to the Early-Christian epitaphios as „the pure epitaphios“. Subsequently, this epitaphios acquired a new liturgical usage and a new name - Illiton. The Patriarch German of Constantinople (+733) said: „Illiton means the epitaphios, which wrapped the body of Christ taken down

from the cross and entombed⁴. Regarding this interpretation, the illiton is the cloth that was being unwrapped before the Holy Eucharist and spread over the Holy Table for the Holy Communion to be performed on it.

Based on the interpretation of Simeon of Thessaloniki (+1429), the epitaphios is *aer* (air) and it is the biggest pall with which the Holy Gifts are covered at the liturgy. Since then, the epitaphios assumed the function of *aer*, while the illiton took the meaning of a subsidiary funeral cloth. The Great Entrance at the Liturgy means Christ's setting off to the Path of Passion, and placing of Holy Gifts after the Great Entrance to the Holy Throne and covering them with the aer-epitaphios symbolizes the funeral, that is the Christ's Sepulchre. The deacons carried this aer-epitaphios, with the presentation of dead Christ on it, above their heads during the Great Entrance.

Consequently, the epitaphios and the air are the same and they were called both *ιλιτον* and *αερ επιταφιος* in the Middle Ages. The Epitaphios of King Milutin had the same dual role. Until the end of the 14th or very beginning of the 15th century it was the air-epitaphios that was carried at the Great Entrance. Since the 15th century it has only been used as the epitaphios of the Good Friday.